

«Жойшының ертегісі» - Қазақтың

арқалы ақыны, ежелгі шипробизаторлардың ең
ақырғы сол тұяғы Уса Байзақов - өз
кезінде шетсіз, шексіз төкпе жырларымен
көрген жанның бәрін таңырқатқан өзгеше
тұрпатты өнерпаз. Уса шығармашылығы
халқымыздың рухани өмірінде өзіндік орны бар
асыл қазына десек, оның ежелгі ел өміріне
арналған «Жұралай сұлу», «Алтай
аясында», «Ақбөпе» атты поэмалары әдебиет
тарихындағы өзгеше құбылыс, біз бар бағасын
толық танып білмеген аса құнды мұра. Сұл
дастандар сөз өнері өзінің асқақ мұратынан
айныған, өлең арзандаған елдің рухани өміріне

қалау түскен кездерде халықтың көкірек-көзін
ашқан шежіре-жыр есепті болды. XX
ғасырдағы әдебиет тарихына жаңа түрғыдан
қарасақ. Уса дастандары қазақ поэзиясын
байытқан, өз заманынан озық, ескірес қазына
екенін аңдаймыз. Біз оқырман қауымыа
атақты ақынның бұрын баспа бетін көрген,
халық арасында күні бүгінге дейін жырмен
айтылатын «Жойшының ертегісі» атты
поэмасын қайыра ұсынып отырмыз. Поэма
1950 жылы жарыққа шыққан «Уса
Тайзақов поэмалары» атты кітап бойынша
берілді.

ҚОЙШЫНЫҢ ЕРТЕГІСІ

Шашырап келе жатыр күн қызарып,
Жарығы қоңыр түстің ішін жарып,
Шомылтып көл мен орман, тау мен тасты,
Толықсып алтын нұры қызыл шарық.

Қалықтап жерде, сағым көтеріліп,
Сұлудай кербезсиді жер құбылып,
Ертемен жерді басқан бозғыл тұман,
Тау-таудың тасасына тұр тығылып.

Көгеріп бұлт секілді көк түс берген,
Көміліп көкшіл буға дірілдеген,
Алыста Баянауыл таулары тұр,
Жамылып шымылдығын неше түрмен.

Баянның Ақбет дейтін биік басы,
Қалаған бүйрек-бүйрек айналасы,
Шағылып күн соғылып, бетін сүйіп,
Шығыста жалтырап тұр бозша тасы.

Ақбеттің басында тұр ақын бірге,
Айнала көз жіберіп жердегіге,
Көрініп тау басында бұлдыр-бұлдыр
Мәлімсіз кім екені жердегіге.

Ақбеттің биіктігі бұлтпен бірдей,
Тұрады көпке шейін түк көрінбей.
Ұлы сәске болғанда сүйіседі,
Оған шейін ернеуі рұқсат бермей.

Ең арғы төбесінде қалың орман,

«Қойшының ертегісі» поэмасының жалғасы

Тұп-тұнық, жым-жырт мүлгіп ұйықтап тұрған,
Түйе өркеш айналасы қырлы тастар,
Жағалай жиегінде болған қорған.

Орманның қойнау-қойнау арасы ашық,
Жол салған кей жерінен қолмен ашып.
Иірім жол қойнауында жеті көл бар.
Суына жан-жануар болған ғашық.

Оймақтай жеті сайдың етегінде,
Құлпырған меруерт тастар жетегінде.
Жылтырап көзді ұялтып, бірлианттай,
Көрінер күміс кесте жиегінде.

Көрініп көк теңбілді сүйрет астан,
Көрінер су астында барлық аспан.

Ғажайып жеті көлдің кереметі,
Тәкаппар аспан түсіп ақылдасқан.

Төгілген сай сайында жібек гүлдер,
Бас изеп мұның бәрін мақұлдасқан.
Тастар да тәжім қылып, еңкейісіп,
Үйдей боп иіліп тұр құламастан.

Тастардың қуысында мекен қылған,
Жем берген қандай ие тастан оған,
Жыбырлап қырық аяқты жүнді құрттар,
Мейірімсіз қара тас қой ана болған.

Төменде ақшыл буы бойын қуалап,
Көпіріп аққан өзен аттай тулап,
Күркіреп, күңірендіріп тау мен тасын

Үн қосқан дауысына жел шуылдап.

Айналып көзім түсті төмен қарай,
Тұрғанда риза болып есім қалмай,
Астында аяғымның мыж-мыж болып,
Баянның қаласы тұр көл жағалай.

Жақсы аула, Жаман аула, Баянаулы,
Өз ара елдеріне аты даулы.
Қыз - Шілік, Қызыл Шілік сол жағында,
Бұл жылдар ел қонысы соған ауды.

Сырттында бұл Шіліктің қаптаған мал,
Қойшылар дағдысынша келіпті дәл.
Көп қойдың ортасында бір төбеде,
Сөйлескен екі қойшы, біреуі шал.

«Қойшының ертегісі» поэмасының жалғасы

Жас қойшы тыңдап отыр қасындағы,
Тымағын қолына ұстап басындағы.
Шынтақтап жатқан тыныш кәрі қойшы,
Сөйледі ертегісін жасындағы.

Ертеде болған екен ер Ағыбай,
Ол кезде ел болмапты Ағыбайдай,
Баяғы Кенесары заманында,
Ерлігін көрсетіпті елге талай.

Білмеген Ағыбайды ел болмаған,
Тең келіп қарсыласар ер болмаған,
Ағыбайдың үш жүзге даңқы кетіп,
Ол кезіп, ол бармаған жер болмаған.

Ағыбай ешбір жанға бас ұрмаған,

«Қойшының ертегісі» поэмасының жалғасы

Басынан дұшпан ісін асырмаған.
Жалғызы Ағыбайды бөгеген жоқ,
Қандай жау есіл ерге тор құрмаған.
Батырда бес жүз кісі нөкер болған,
Соғысқа шеттерінен шебер болған,
Шықпайтын нояндары айтқанынан
Ағыбай не қыл десе, соны қылған.

Жүйрік ат, қыран бүркіт, алғыр тазы,
Теп-тегіс бәрі оларда қыс пен жазы.
Айт пен той, ойын-сауық үзілмейтін,
Және көп не секілді өнерпазы.

Жүрмеген қару аспай жігіттері,
Шорлатқан алтын, күміс белдіктері,
Садақ пен сары қанжар, айбалтасы

Жауына көрсететін «елдіктері».

Байлаулы тағы белде қорамсақтар,
Жайы жоқ жауға тисе жарамсақтар,
Бәрі әзір жандарында күні-түні,
Қарумен ер, ері мен елін сақтар.

Ол кезде жаугершілік заман екен,
Халқының әдеттері жаман екен.
Батыры күшті елдердің одақтасып,
Өштескен елін шауып алады екен.

Қапылыс дұшпанына кездескендер,
Тоналып жұрдай болып қалады екен.
Кездесіп бір жорықта қалың дұшпан,
Ағыбай сол ісіне налады екен.

Бір түні қалың қалмақ қамап алып,
Жорықта жатқан жерін біліп қалып.
Ағыбай қараңғыда ерін көрмей
Бір батыр қолда қалған жараланып.
Жолдасы ед Ағыбайдың ер Көлебе,
Келгенде екі ұдайда жеме-жемге,
Жекпе-жек Ағыбайдан кем соқпаған,
Сүйсінген халқы талай ерлігіне.

Туысы сұлу еді сұңқар қабак,
Айбыны Ағыбайдан артығырақ,
Жырынды нояндары байқаушы еді,
Өрт мінез, аңғырт еді, батыр бірақ.

Атақты Алтай атты таудан арман,
Бар екен қалың қалмақ қоныс ауған.

«Қойшының ертегісі» поэмасының жалғасы

Батыры Қолаба атты қалмақтардың,
Сол еді Көлебені ұстап алған.

Өзі хан, өзі батыр ол Қолаба,
Қалмақ жоқ онан мықты ол арада,
Найзагер садақ тартқыш сырттан екен,
Талайдың жанын тәннен қылған жұда.

Денесі еңгезердей, түсі суық,
Келмейтін ашуланса ешкім жуық,
Соғыста жалғыз өзі жүз кісілік,
Ерлікпен жұрттан асқан үздік туып.

Бар екен Қолабаның жалғыз қызы,
Жолындай құмырсқаның басқан ізі.
Онан сұлу аспанның астында жоқ,

«Қойшының ертегісі» поэмасының жалғасы

Жаудырар қарақаттай екі көзі.

Елінде талай жігіт болған ғашық,
Жалғызы бата алмаған аяқ басып,
Қара көз қайсымызға тиеді деп,
Қоятын талайлары сыр сырласып.
Бір күні жұрт жыяды ер Ағыбай,
Келіпті нояндары бірі қалмай.

Ақылдасып, ұнатып, жиылған жұрт,
Батырға ерсін деді ноян Таңбай.

Іріктеп сексен кісі нөкер алып,
Аттанды Қолабаға содан былай,
Күреңше жер тебініп астындағы,
Оқ бойы алдында отыр ер Ағыбай.

Көк найзасы көлденең, белде садақ,
Сауыты үстіндегі күміс жарғақ,
Өзгелердің бәрінде қос-қос аттан,
Ішінде дара мінген Ағыбай-ақ.

Бір қонып Қызылтаудан арман кетіп,
Шыңғыстан бара жатыр көктей өтіп,
Хантауы мен Қарауылдан еткен кезде,
Сыртында Шыңғыс қалды бұлт күзетіп.

Батырлар сол бетімен он төрт қонып,
Қара Ертіс өлкесіне барды жетіп.
Осы жерде екі-үш күн тынығысып,
Қарауылдап қалмақты тұрды күтіп.

Қолаба Көлебені байлап алған,

Мақтанып өз еліне алып барған.
Қол, аяғын бекітіп Көлебенің
Шұқырлап терең қазып жерге салған.

Бұрыннан естиді екен Көлебені,
Жас сұлу асық екен бір көргелі,
Үңгірден Көлебені шығарып ап,
Отырды төмен қарап сөйлөгелі.
- Рас сіз Ағыбайдың жолдасы ма,
Атақты ер Көлебе қолбасы ма?
Мен сізді босатуға ант беремін,
Төгілген қарайсыз ба көз жасыма.

Аяңа алып бердім шын ниетімді,
Ойлама, өтірік деп бұл сертімді,
Қайтсе де босатамын, көңілім ақ,

«Қойшының ертегісі» поэмасының жалғасы

Жалғыз-ақ білдір маған өз бетінді.

Көлебе жауап берді Қаракөзге,
Бар сөзін айтып сұлу болған кезде.

- Сен сүйсең, мен де сізді қабыл алдым,
Ай менен аспан айғақ осы сөзге.

Көлебе құшақтады Қаракөзді,
Ендеше мен сенікі деген кезде,
Күміс ай көкте тұрып бата берді.
Жұлдыздар жымыңдады көр деп бізді.

Үндемей түн тұншықты жым-жырт болып,
Сүйісіп жас тұншықты көңлі тынып,
Құшырмен Көлебені құшқан шақта,
Балдағы Қаракөздің кетті сынып.

Екеуі кетпек болды осы түнде,
Қалмақтан құтылғалы сәтті күнде.
Қаракөз екі тұлпар алып келді,
Қалдырмай қару менен киімін де.

Екеуі мініп екі ақбоз атқа,
Білдірмей кетті жүріп көп қалмаққа,
Алтайдың күнбатысын бетіне алып,
Көлебе бастады еркін Арқа жаққа.
Шаңқайтып егіз бозды ертеңінде,
Отты үміт екі жастың жүрегінде,
Алтайдың Ақтау алқап асуынан,
Тоқтамай тағыда өтті ертеңіне.

Қолаба еліне ертең бүлік салды,
Кеткенін Қаракөздің біліп қалды.

Кетті деп дұшпаныммен дұшпан болып,
Қасына бес жүз кісі нөкер алды.

Көпіріп аузы-басы көбік болып,
Жеке өзі нөкеріне қарамады,
Қос жирен қосалқының қос бедеуі,
Ішінен Аршакөкті таңдап алды.

Жарысты ұшқан құспен арам қатқыр,
Жетпеген Көлебеге несі қалды.
Жаңылтпас жартастардан кетсе қарғыл,
Тау жарып жалғыз қалмақ асыр салды.

Мінгені олардың да ылғи жүйрік,
Сонда да нөкерлері ере алмады.
Бұлдырап сағым қуып Қолаба ұшты,

Соңынан қарасын жұрт көре алмады.

Ағыбай үш күн жатып демін алды,
Жан-жақты қарауылдап көзін салды,
Басына Кендірліктің шығып тұрып,
Таңбайдың бір қараны көзі шалды.

Әскерді аттандырып үлгіргенше,
Жақындап екі құйын келіп қалды.
Жырынды Таңбай тушы тағы қарап
Дәл осы Көлебе деп айтып салды.
Көтерді ала туын Абылайдың,
Биікте қолында еді ер Таңбайдың,
Көлебе ер Таңбайға қарсы жүрді.
Көрген соң қарауылын Ағыбайдың.

Батырлар аман көріп, көңлі тынды,
Қаракөз аттан түсіп сәлем қылды.
Ағыбай риза болып келініне,
Жарқыным көп жаса деп бата берді.

Танекен тағы шолып айналаны,
Көреді келіп қалған Қолабаны.
Аттан деп хабар беріп батырларға,
Майдан ғып күтіп тұрды бір даланы.

Қолаба тұра қалды жақын келіп,
Сайдағы Ағыбайдың қолын көріп.
Ең мықтың жекпе-жекке тез шығыңдар,
Ішейін қандарыңды ұрттап төгіп.

Ағыбай күреңшеге өзі мінді,

«Қойшының ертегісі» поэмасының жалғасы

Шақырып ескі әруақ кәрі жынды.
Көлебе мен шығамын кегім бар деп,
Өтініп ағасына жол бермеді.

Қаракөз жетіп келіп Ағыбайға;
- Сауыты жоқ ініңіздің түспепті ойға
Әкемнің ашуланған түрі жаман,
Қоймайды ініңізді енді жайға.

Айтқанша осы сөзді бітті жұмыс,
Сілкініп батырлар да бастады ұрыс
Қолаба қылышымен салып өтті,
Тегінде Қолабаның беті дұрыс.
Көлебе тигізбеді қағып қалды.
Айналып кеп Қолаба найза салды.
Әлуетті алып қолдың ырғауымен,

Өкпеге сағасынан найза барды.
Көлебе жер бауырлап аттан түсті,
Қолаба кегін алды, қанын ішті.
Ес кетті Ағыбайдың нөкерінен,
Қаракөз Көлебені барып құшты.

Ұмтылды Қаракөзге сұм Қолаба,
Қанды бас, көк найзаны алып қолға,
Ағыбай қағып қалды онан бұрын,
Тұр еді қылыш даяр сол қолында.

Қан ақты Көлебедеден дір-дір етіп,
Қара жер жұта берді есі кетіп.
Қаракөз жансыз тәнді қалды құшып.
Көзінен сорлы жасын мөлтілдетіп.

Қөп сорлы бұл секілді қалған талай,
Күн жоқта адасқандай аспанда ай,
Жас сорлыны күнәсіз отқа салған,
Рақымсыз қара пейіл сұмдар қалай?

Ағыбай Қолабаға өзі барды,
Оған да өзіндей ғып найза салды,
Жығылып аттан қалмақ құлағанда,
Қаракөз ақ семсермен басын алды.

Кешікпей көп нөкері тағы жетті,
Басынан Қолабаның дәурен өтті,
Қаракөзді Таңбай сақтап кейін тұрды,
Өзгелері соғысқа кіріп кетті.

Батырлар қылыштарын қанға былғап,

«Қойшының ертегісі» поэмасының жалғасы

Топылдап аттан түсті талай қалмақ,
Аттанып уыттанған ер Ағыбай,
Тобына жалғыз кірді көзі жайнап.

Шаң кетті айқай құсап көтеріліп,
Құйындай ығы-жығы думан қайнап.
Жығылды талай қыршын жерді қауып,
Сол топтың үстінде жүр ажал ойнап.

Сай-сала жансыз өлік дертке толды,
Жарқырап қылыш-найзаоңды-солды,
Қалғаны қалмақтардың қашып кетіп,
Қашпаған мықтыларын қырып болды.

Найзаның қылышымен қанын сүртпей.
Ағыбай Қаракөзге қайта келді.

Өле өлгенше құныңды жоқтармын деп,
Құшақтап Көлебені еңіреді.

Сүйегін елге қарап алып жүрді,
Тоқтаусыз Таңбай тушы жылай берді.
Соғыста ту ұстаған соңын бағар,
Таңбайдың ұмтылмауы содан болды.

Еліне сөйтіп қайтып келді Ағыбай,
Көп қайғы бұл жолында көрді Ағыбай.
Тетелес Көлебенің өз ағасы
Таңбайға Қаракөзді бері Ағыбай.

1925 ж.